

Systematisch Eclecticisme

Speech op de Pereg-middag in Museum Volkenkunde,
zondag 17 februari 2008.
Steven Engelsman

Dames en heren,

Ik neem u mee terug naar 1992. Volkenkunde had een nieuwe directeur nodig, die grootse dingen moest gaan doen. Onder andere een nieuw museum maken. Ik werd uit Museum Boerhaave opgevist hier naar toe gehaald. Ze dachten dat ik dat wel kon – want Boerhaave stond er toch mooi bij, en daar was ik toch bij betrokken geweest. In die waan heb ik de sollicitatiecommissie maar gelaten. Ik werd het!

Het Rijksmuseum voor Volkenkunde, wat een geweldige plek! En museum met een indrukwekkende geschiedenis die terug ging tot koning Willem 1, het oudste museum in zijn soort, met collecties Indonesië, Japan, Afrika, de Leijden Plate – dat is de oudste Maya kalender - Noordpool, 19^e eeuw Siberië, en wat niet nog meer. Wereldberoemd, maar even niet helemaal op orde. Een instelling die groot was geworden in de koloniale tijd, met een lappendeken aan collecties, door honderden verzamelaars met allemaal een eigen missie bijeengebracht. Hele beroemde zaten daar tussen: Siebold in Japan, Snouck Hurgronje in Aceh en Mekka, Herman ten Kate bij de Indianen van Noord Amerika. In een woord, een monument in de Nederlandse wetenschapsgeschiedenis, al was het dan niet van de natuurwetenschap – waar ik zelf het beste in thuis was - maar van de ethnologie, antropologie en archeologie.

Ook een museum dat na de oorlog nieuwe wegen was gaan zoeken, aan Indonesië belangrijke collecties had gerepatrieerd, en dat had geëxperimenteerd met nieuwe vormen van publieksactiviteit: al heel vroeg een educatieve dienst en spraakmakende publiekstrekkende tentoonstellingen: Bleekgezichten en Roodhuiden, Spreekwoordendeksels uit Kongo, Afghanistan en Russische raketten, Een museum met veel publiek, zeker in vergelijking met het handje vol dat bij ons in Boerhaave naar oude telescopen, microscopen en rekenmachines kwam kijken. Dat museum zat toen hier naast in ons huidige kantoorgebouw. Als er al bezoekers aanbelden werden ze eerst door de suppoost gemonsterd, en als ze die test niet doorstonden werden ze doorverwezen naar de burens: met zoiets van "dames, dit is te moeilijk voor u, gaat u maar naar Volkenkunde."

Dames en heren, het Rijksmuseum voor Volkenkunde dus. En de nieuwe inrichting. In 1996 lagen de blauwdrukken voor de renovatie op tafel. 8 grote zalen voor de vaste opstelling. 3200 vierkante meter. Architect Martien Jansen had het masterplan gemaakt. En dat was zo overtuigend dat Minister d' Ancona en Staatssecretaris Nuis binnen de kortste keren de benodigde tientallen miljoenen voor de verbouwing beschikbaar stelden. We konden dus aan de slag. Maar hoe? Dat was de grote vraag. En ik wist het ook niet.

12 paradigma's

Niet dat er geen voorbereidingswerk was gedaan, integendeel. Er was heel hard gewerkt, door iedereen in het museum. En er was ook een methodologie

meegegeven: culturen zouden vergelijkbaar worden gepresenteerd, liefst representatief, door een vast stramien van aandachtspunten te volgen: religie, handel, techniek, kunst, dagelijks leven en zo voorts. Er moest ook aandacht zijn voor onderlinge contacten, bijvoorbeeld van China met Korea en Japan door het schrift, van Afrika met Amerika door slavernijgeschiedenis. Daar had elk van de 12 conservatoren zijn best voor gedaan, en er lagen dan ook twaalf grote stapels briefing op tafel. En die waren heel erg verschillend.

De een had er een fijnmazig en strak hiërarchisch classificatiesysteem van gemaakt, waarin een complete thesaurus van termen en begrippen tot evenveel onderscheiden vakjes had geleid als er voorwerpen tentoon te stellen waren. En dat allemaal in wat de Duitsers zo mooi noemen: das ethnologische Präsens. Dus zonder historische dimensie. Voorwerpen van tweehonderd jaar geleden en van gisteren zouden naast elkaar in de vitrine komen te staan als voorbeelden van verwante functionele categorieën.

Een andere conservator, archeoloog, daarentegen had zijn indeling strikt chronologisch gemaakt – als waren georganiseerd als opgraving met strikt gescheiden tijdslagen. Met een nauwkeurige bepaling van niet alleen de tijd, maar ook de plaats van handeling. Zodat het niet door een argeloze bezoeker als representatief voor iets anders dan die plaats op dat tijdstip zou worden opgevat.

Of weer een andere conservator had van zijn afdeling een ware geschiedenis van de mensheid gemaakt. Hoe 50.000 jaar geleden de eerste mensen zich vestigden in Nieuw Guinea en omgeving, hoe hun cultuur zich sindsdien had ontwikkeld. Hoe de komst van de westerling daarin verandering had gebracht, en dat allemaal als voorbereiding op de tentoonstelling van houtsnijwerk van Asmat, Mimika, Sepik dat door het museum in de afgelopen honderd jaar was verzameld.

Of – tenslotte – een conservator, die primair een geografische ordening van zijn uitgestrekte cultuurgebied had voorgesteld, en historisch-archeologisch materiaal afwisselde met hedendaags etnologisch materiaal. Maar die ook hoge hofcultuur en gewone mensen gebruiken graag netjes wilde onderscheiden.

Het dilemma

Dames en heren, u voelt hem wel aankomen. 12 prachtige briefings, weliswaar met zelfde vertrekpunt, maar geheel verschillend uitgewerkt. 12 heel verschillende paradigma's, die stuk voor stuk karakteristieker waren voor de visie van de conservator dan voor de eenheid van het museum. Die eenheid, simpelweg, die was er niet. Ik herinner me nog goed hoe Agniet – zij zit daar, en komt nog terug in het verhaal - en ik tot de conclusie kwamen dat we hard op weg waren om het oude Volkenkunde in nieuwe vitrines te steken. Dat kon toch niet zo zijn! Er moest iets gebeuren, er moest één groot nieuw museumparadigma worden geschapen, waarin elk van de twaalf conservatoren zijn eigen plek zou krijgen en waar in hij of zij zich ook thuis zou kunnen gaan voelen. Maar hoe? Nog geen flauw benul.

Het laatste wat in zo'n geval van concurrerende paradigma's – met dank aan Thomas Kuhn voor de mooie woorden, en excuses voor het bombastisch taalgebruik, maar het had echt alles van botsingen van wereldbeelden – het laatste dus wat je dan werkt is om één van die paradigma's tot algemeen geldend verklaren. Dat levert

alleen maar grote pijn, tijdelijke winnaars en verliezers en langdurige conflicten op. En daar zat niemand op te wachten. Het was trouwens so wie so een roerige tijd, destijds 1996, 1997. We hebben zelfs een poos een van Nederland's top organisatieadviseurs over de vloer gehad om te mee te helpen de zaak bij mekaar te houden. "Hoe softer de sector, hoe harder de conflicten" was een van zijn motto's. En die oneliner staat me in het geheugen gegrift, omdat ik het zo heel direct en aan den lijve aan het ondervinden was.

Opera schuift aan

Nou, Tom Poes verzin een list. Hoe kom je uit dat duivels dilemma? De oplossing was gelukkig nabij, geheel volgens de tegeltjeswijsheid die ik later eens tegenkwam: "de nacht is het donkerst net voor de zon opgaat". Frans Bevers en Lies Willers – Opera ontwerpers – stapten bij ons binnen. Met rijksbouwmeester Wytse Patijn hadden we hen uitgenodigd om onze vaste presentatie te gaan ontwerpen. In kleine kring bespraken we hoe we ons het nieuwe museum voorstelden: zalen met hoge ruimtelijke kwaliteit wilden we, waar de gevreesde museummoetheid niet direct zou toeslaan; niet als plattegrond ontworpen, maar als ruimtelijk geheel, waar de bezoeker niet in een doolhof van structuren, teksten en presentaties zou terecht komen, maar altijd makkelijk zijn weg zou kunnen vinden. Ook niet claimen de hele wereld en wereldgeschiedenis representatief tentoon te stellen, maar ons juist te concentreren op waar Leiden zich in onderscheidt van andere volkenkundige musea in Europa. En dan graag met een sprookjesachtige, poëtische atmosfeer zoals dat in het Museum d' Histoire Naturelle in Parijs was gelukt.

En welk verhaal willen jullie dan vertellen? Die vraag kwam onvermijdelijk, en hij was nog steeds onbeantwoord. Ik verwees besmuikt naar de 12 briefings die op tafel lagen. Dit is wat we hebben bedacht, sorry, ik had ook liever iets beters gehad. Wat er mist is een omvattend idee dat alles mooi bij mekaar brengt. Dus maar samen op zoek naar het antwoord. En toen kwam opeens die vraag op " Wordt het museum nou een encyclopedie of een roman?" Eigenlijk een vraag van niks, en eerder een die Frans bevers aan mij dan ik aan hem had moeten stellen. Maar wel een vraag met een geweldig effect.

Die vraag deed wonderen. Frans ging op zoek, en hij vond het antwoord. In de encyclopedische roman van Georges Perec, net in het Nederlands vertaald: "Het leven, een gebruiksaanwijzing". Een magistrale compositie van een eindeloze hoeveelheid verhalen, elk voor zich de moeite waard, maar ook op ontelbaar veel manieren onderling verweven. En dat allemaal ondergebracht en geordend in de structuur van een groot woonhuis in Parijs. In zijn structuur zo simpel, van begin tot eind is het boek een tocht door het huis, van kamer naar kamer. En in elke kamer worden andere verhalen verteld. Maar je kunt het ook omgekeerd lezen, bij de indexen achterin beginnen, en daar de samenhangende verhalencomplexen opzoeken om ze op die manier te lezen. Ondertussen loopt het verhaal van de wereldreiziger Bartlebooth als rode draad door het geheel.

Het leven, een gebruiksaanwijzing, dat is waar we onze overkoepelende ordening vonden. De museumzalen zouden we als kamers in het huis van Perec gaan bekijken, de plaatsen aanwijzen waar verhalen konden worden verteld. De Herkulesopgave van de inrichting was daarmee opeens hanteerbaar en uitvoerbaar geworden: Aan elk van de 12 conservatoren nu de vraag om de hun 7 tot 10 mooiste

verhalen te vertellen, en daarbij de beste en meest bijzondere collectiestukken te selecteren.

Zie hier: dat is nou systematisch eclecticisme. Systematisch door de strakke structuur van een beperkte hoeveelheid verhalende thema's; eclecticisch door de vrijheid die ontstond om steeds opnieuw te kiezen wat het mooist, spannendst, interessantst, meest specifiek voor de Leidse collectie etc. was. En het werkte!. "Systematisch eclecticisme", werd het nieuwe paradigma voor de museumrichting, waarmee de 12 conservatorenparadigma's niet aan de kant werden geschoven, maar opgenomen in die nieuwe opgave om te kiezen, heel strikt te kiezen, en alleen het allerbeste en aller-spannendste over te houden. Ik denk dat dat prima is gelukt, de Guide Michelin vond dat ook, en ik hoop natuurlijk dat u dat helemaal zo vindt.

Afronding

Dames en Heren, ik ben er bijna. U weet nu wat systematisch eclecticisme is. En hoe belangrijk Perecs boek voor ons is geweest als denkmodel voor het nieuwe museum: de combinatie van vrijheid van keuze en gebondenheid in structuur. Een bevrijding uit benauwend systeemdenken en de verplichting om denkcategorieën tot de laatste snik consequent te moeten toepassen. "Jede Konsequenz führt zum Teufel", en wie wil dat nou? Niemand. Maar hoe ontkom je er aan? Nou, met zo'n geweldige rationalisatie als dat systematische eclecticisme bijvoorbeeld.

Dames en heren, maar er is nog iets belangrijks, en daar wil ter afronding nog wel even bij stilstaan. Het is de gebruiksaanwijzing voor het maken van een nieuw museum die ik er van heb geleerd. Het inrichten van een museum is niet alleen de opgave om uit een mer a boire te kiezen. Het is ook een zware organisatorische opgave om dat te doen met professionals die allemaal een eigen diepgeworteld gelijk hebben. En dan heb ik het niet alleen over twaalf conservatoren, maar ook over even professionele museumeducatoren, collectiebeheerders, restauratoren, directeur etc. Allemaal weten ze hoe het moet. En krijg die maar eens op een lijn en laat ze met elkaar samenwerken. Hoe doe je dat? Nou, ook dat is heel behoorlijk gelukt. Bijna niemand die niet apetrots is op het eindresultaat. Dat ligt natuurlijk aan alle betrokkenen zelf, dat dat is gelukt. Maar ook aan de geweldige manier waarop Opera niet alleen de inrichting van het museum heeft ontworpen, maar ook – samen met Agniet van de Sande - het inrichtingsproces zelf.

Het museum, een gebruiksaanwijzing

Mocht u ooit in die situatie terecht komen, en onze gebruiksaanwijzing willen hebben, hier komt die:

Het zijn drie stelregels:

- Begin met sterke, verrassende en inspirerende beelden. Die verbinden over dagelijkse conflicten heen. Perec was zo'n sterk beeld. Alle betrokkenen bij het inrichtingsproces konden er enthousiast voor worden, zagen de potentie ervan, maar niemand had de wijsheid in pacht. Iedereen moest op zoek naar betekenis.
- Gebruik mooie en sterke woorden, die voor een ieder wel iets, maar niet voor allen hetzelfde betekenen. Systematisch eclecticisme is zo'n woord. Dat betekent dat betrokkenen worden uitgedaagd zoekend en vragend hun weg te gaan vinden.
- En tenslotte: stel het vertalen van en vastleggen van de interpretatie van de beelden en woorden uit totdat betrokkenen er zelf voldoende inhoud aan hebben

gegeven en de contouren van het bouwwerk zichtbaar zijn. Mij kan nog goed heugen hoe ik daar wat al te haastig en veel te vroeg aan wilde beginnen. Het werd een denderende ruzie met Frans in Washington omdat hij de woorden "thema" en "special" zelfs met mij niet nader wilde specificeren.

Slot.

En zo, dames en heren, werd het weer rustig in Leiden, en kwam er een pracht museum. Werd het maken van Volkenkunde een droom en geen nachtmerrie, en konden Manet van Montfrans en Madeleine Maaskant jaren later poolshoogte nemen en besluiten er een prachtig boekje over te schrijven. Dat nu achter in de zaal voor u klaar ligt. Ik raad u aan het vandaag te kopen, want morgen is het op. Daarna kunt u aan de borrel die wordt aangeboden door Brahim Lazaar van Midi Mondial.

Ik heb gezegd.